

HALK ANLATILARINDA HAYAT HİKÂYESİ UNSURU

Context Of Life Story In Folk Narratives

Dr. Süheyla SARITAŞ*

ÖZ

Halk biliminin en önemli bölümünü, sözlü gelenekte üretilen halk anlatıları oluşturmaktadır. Halk anlatıları sadece üretildikleri toplumların sosyo-kültürel yapılarından izler taşımakla kalmazlar; aynı zamanda onları üretenlerin duygu, düşünce ve dünya görüşlerini de yansıtırlar.

Bu makalede halk anlatılarında anlatıcıların hayat hikâyesi unsuru çeşitli açılardan ele alınacaktır. Özellikle halk anlatılarında biyografik bağlam konusu üzerinde durularak bu konuyla ilgili dünyada ve ülkemizde yapılmış çeşitli çalışmalardan örnekler sunulacaktır.

Anahtar Sözcükler: halk anlatıları, anlatıcı, anlatı, biyografik bağlam, dünya görüşü

ABSTRACT

The most important aspect of folklore is constituted by folk narratives brought out by oral tradition. Folk narratives not only possess traces of socio-cultural structure of a society but also reflect emotions, thoughts, and lifestyles of people that brought them out into existence in that society.

This article discusses the life story of narrator as a context in folk narratives from different perspectives. More specifically, the article focuses on the issue of autobiographical context in folk narratives and presents exemplary studies done in the world and Turkey accordingly.

Key Words: folk narratives, narrator, narration, biographic context, worldview.

Halk biliminin önemli bölümünü oluşturan halk anlatıları sözlü anonim ürünler olarak kabul edilirler. Dünyada halk anlatılarına yönelik çalışmaların 19. yüzyılda başladığı ve bu çalışmaların daha çok mit, masal ve efsane türleri üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Özellikle masallar

* Balıkesir Üniversitesi, Necatibey Eğitim Fakültesi, Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Bölümü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Öğretim Üyesi

üzerine yapılan çalışmalar esas alınarak, diğer halk anlatıları da masallara özgü özelliklere göre değerlendirilmiştir. Sözlü gelenek içinde yer alan bütün halk anlatıları, halk bilimi çalışmalarında önemli bir yer teşkil eder. Genel anlamda her ne kadar halk bilimi halkın yarattığı ortak ürünler olarak kabul edilse de, insanlık tarihinin en eski anomin halk anlatısı olan mitlerden başlayarak, bugünün popüler halk anlatılarına kadar bütün halk anlatıları, onları icra eden kişiye göre farklılık gösterir.

Bugün dünyada halk bilimciler gerek sözlü gerekse maddi kültür ürünlerini genel olarak onları icra eden *kişi*, icra edilen *malzeme* ve malzemenin sunulduğu *kesim* olarak üç açıdan ele alırlar. Roger ABRAHAMS, bir halk bilimcinin sunulan malzemeye performans bağlamıyla yaklaşmasını ve bununla dinamik kültür arasında bağlantı kurması gerektiğini savunur.¹ Bu nedenle kültürel ortamda icra edilen bir halk anlatısı ister masal olsun, ister efsane olsun, o kültürün pek çok dinamiğini bünyesinde barındırır.

Halk anlatılarının toplumsal bağlamları pek çok araştırmacı tarafından değerlendirilmiştir. Ancak halkın yarattığı ortak ürünler olarak kabul edilen pek çok halk anlatısı, birden fazla kişi tarafından icra edildiğinde, doğal olarak bir anlatıcının repertuarı haline gelir. Bir başka deyişle anlatıcılar kendi yaratmalarıyla yeni ürünlerin ortaya çıkmasını ve kendi sanat eserlerinin doğmasını sağlarlar. Şüphesiz ki icra esnasında anlatıcının hafıza ve ezber yeteneği de oldukça önemli rol oynar.

Bir halk anlatısına bireysel bağlam açısından yaklaşıldığında, bir anlatıcının hayat hikâyesi, psiko-sosyal durumu, ve dünya görüşü gibi konuların oldukça önemli etkenler olduğu görülmektedir. Bu nedenle bütün halk anlatılarında biyografik bağlam oldukça önem taşır. Dünyada bugüne kadar yapılan halk bilimi çalışmaları, belirli halk bilimi ürünlerini icra edenlerin yaşam öyküleri ile anlatılarının doğrudan ilgili olduğunu göstermektedir. Sözlü gelenekte ortaya çıkan halk anlatıları, her anlatıcı tarafından farklı icra edilmesi nedeniyle, anlatıcının hayat tecrübesi ve dünya görüşü gibi etkenlerle yeni bir anlatının ortaya çıkmasını sağlar.

Oregon'da hükümet adına gıda danışmanlığı yaparken, Meksikalı göçmenler arasında yaptığı çalışması ile tanınan Pamela JONES, belirli bir anlatının farklı kişiler tarafından farklı şekillerde anlatıldığını, yorumlandığını ve anlatıcılarının

¹ Roger Abrahams, "Introductory Remarks to a Rhetorical Theory of Folklore", Journal of American Folklore 81: (1968), s.143-158.

hayat tecrübelerini yansıttıklarını bildirir.² Pamela Jones *La Llorona* adlı bir hayalet kadın kahraman hakkında ondokuz kadın ve bir erkek kişiden topladığı hikâyelerde, hikâyelerin sonu olmadığını, hikâyelerin anlatıcılar arasında farklılıklar gösterdiğini ortaya koyar. Hikâye, kısaca bir kadının evlilik dışı çocuğunu öldürmesi ve kendisinin ölümünden sonra öldürdüğü çocuğunun günahını ebediyete kadar çekmek için dünyaya geri dönmesi ile ilgilidir. Bu hikâyeler, anlatıcılarının sosyo- psikolojik durumlarına göre pek çok çeşitlilik gösterir. Örneğin Pamela JONES'un çalıştığı ondokuz kadından biri olan Francisca'nın beş çocuğu vardır ve kocası ayda sadece yüzirmibeş dolar kazanır. Hikâyesini anlattığı esnada hamilelik testinin sonucunu bekleyen Francisca, pek çok kadın anlatıcının tersine, hikâyesinde hayalet kadına karşı sempati duyar ve onun güzelliğine övgüler yağdırır. JONES'un çalıştığı Ofelia adındaki bir başka kadının anlatımında ise annelik iç güdüsü ağır basar ve buna bağlı olarak, onun hikâyesi annelikle ilgili kimi korkuları içerir. Hikâyesi büyük su kenarlarında oynayan çocuklarla ya da çok ev işi yapıp veya dışarıda çalışıp, çocuklarıyla yeterince ilgilenemeyen annelerle ilgili korku ve endişelerle ilgili izler vardır. Bu göçmen kadınların anlatımları onların hayat tecrübelerini yansıtırken, içlerinde buldukları psikolojik ve sosyolojik durumlar, hikâyelerinde ön plana çıkar.

19.YY sonlarında ve 20.YY başlarında halk anlatıları üzerine yaptıkları çalışmalarıyla tanınan GILFERDİNG ve ONCHUKOV gibi ünlü Rus halkbilimciler, ilk kez çalışmalarında anlatıcı kişiliğinin geleneksel masal anlatıcılığında, şarkı söylemede, icra ve stilde etkili olduğunu ortaya koymuşlardır. Bu çalışmalar, halk anlatılarını icra edenlerin hayat tecrübelerini yansıttıklarını da göstermiştir. Rus halk bilimcilerin izinden giden Mark AZADOVSKİİ, 1926 yılında masal anlatıcılığı hakkında bir kitap yayınlarken, Sibirya'da yaşayan Natal'ia Osipovna Vinokuruva'yı ve masallarını anlatır.³ AZADOVSKİİ'nin verdiği bilgiler son derece önemlidir: Bütün hayatını doğduğu köyde okuma yazma bilmeden geçiren Vinokurova, genç kızlığında çok kısa bir süre şehirde hizmetçi olarak yaşamıştır. Çoğunu köydeki yaşamı boyunca ve bir kısmını şehirdeki yaşantısı esnasında öğrendiği Vinokuruva'nın repertuarındaki anlatımlar daha çok *märchen* (peri masalı)dır. Onun masal anlatıcılığının önemi, masallarının Sibirya yaşamı ile ilgili pek çok izler taşımasından ve anlatımının son derece sanatsal ve yaratıcı olmasından

² Pamela Jones, "There Was a Woman: La Llorona in Oregon", *Western Folklore* 47: 1988, s. 195-211.

³ Mark Azadovskii, *Sibirya'dan Bir Masal Anası* (Girişi yazan ve çeviren İlhan Başgöz), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992, s.43-81.

gelir. O, bütün masalları kendi yaşam hikayesi ile özdeşleştirir ve kendi duygu ve düşüncelerini ekleyerek dinleyiciye aktarır. Uzun anlatıları sevmediği için onları kısaltmayı tercih eden Vinokuruva'nın masalları, tamamen özgün olup kendi versiyonudur. Kimi zaman masallarını daha çok renklendirerek ve deyatlandırarak anlatır. Detaylarda ve örneklendirmede o kadar mükemmeldir ki; bazen tekrarlardan uzak kalmayı tercih ederken bazen de bölgesel âdetlere ve hikâyenin psikolojik yanına değinir. Kalıplı başlayan girişlerden ziyade, gerçekçi şekilde başlayan girişleri tercih eder. Bazen karakterleri tanıtırken mimiklerini de hikâyesine katar. O, aynı zamanda hikâyesine sevdiklerini ve sevmedikleri de ekler. Bir masalında, masalın kahramanı olan hizmetçi kadına sempati ile yaklaşırken, birçok masalında yoksulluk önemli bir motif olarak ortaya çıkar.

Mark AZADOVSKİİ Vinokurova'nın masallarında pek çok masalda yaygın bir motif olan anne-ceza motiflerinin olmadığını söyler, çünkü Vinokurova masallarında bütün kadınları dikkatli bir şekilde, olumlu duygu ve düşüncelerle anlatır. Vinokurova'nın kendi yaşamı ile bağ kurarak anlattığı masallar, onun gerçek bir anlatıcı/sanatçı olduğunu gösterir. Şiirsel anlatımı ile birleşen duygu ve düşünceleri, onun artistik yeteneğinin yanında iç güdüsel yeteneğinin de var olduğunu gösterir.

Macaristan'da yaşayan Kaskad adındaki toplulukta yaptığı masal anlatıcılığı çalışması ile tanınan ünlü halk bilimci Linda DÈGH masal anlatıcıları hakkında önemli bilgiler verir.⁴ DÈGH masal anlatımında birey olarak masal anlatıcısının hem masal anlatımı geleneğinden, hem de dinleyiciden çok daha önemli olduğunu vurgulayarak, detaylı olarak masalcılar ve masalları arasındaki duygusal bağdan söz eder. DÈGH'in önemle üzerinde durduğu bir başka nokta ise masalcının sanatçı kişiliğidir. DÈGH'in masal anlatıcılarından biri olan Mrs. Palkó'nun masalları onun günlük yaşantısından izler taşıyarak, onun dünya görüşü ile ilgili de bilgiler verirler.

Yukarıda görüldüğü üzere sözlü geleneğin ürünü olan halk anlatıları, anlatıcıların hayat tecrübelerinden ve dünya görüşlerinden izler taşımalarının yanında, onların duygu, düşünce ve davranışlarını yansıtmaları açısından da önem taşırlar. Bu yüzden halk bilimi davranışsal bir kavram olarak da oldukça önemlidir. Halk biliminin davranışsal özelliğine yönelik çalışmaların temellerini etnik ve sosyolinguistik üzerine çalışan Dell HYMES tarafından atıldığı görülmektedir. HYMES

⁴ Linda Dègh, *Folktales and Society: Story-Telling in a Hungarian Peasant Community*, Bloomington/Indianapolis: 1969, s.187-234.

dili bir *iletişim modeli* olarak kabul eder.⁵ Bu nedenle halk anlatıları insan beyninde yaratılmalarının ve geliştirilmelerinin yanında kişiler arasında iletişimi sağlama özelliğine de sahiptirler. Sözlü geleneğin parçası olan halk anlatıları aynı zamanda anlatıcı ve dinleyicilerin karşılıklı etkileşimleri ile nesilden nesile aktarılırlar. Böylece hem geleneksel olma özelliklerini devam ettirirler hem de anlatıcıları sayesinde klişelerden kurtarılmış olurlar.

Dell HYMES'in temellerini attığı halk biliminin davranışsal yönünün daha sonraları ünlü halk bilimci Dan Ben-AMOS tarafından geliştirildiği görülmektedir. AMOS otuz beş yıl önce folkloru *sanatsal bir aksiyon* ya da davranış olarak tanımlarken, davranış için iki sosyal şartın gerekli olduğunu söyler. Bunun için hem anlatıcıların hem de seyircilerin aynı ortamda yer almaları ve aynı sosyal grubun bir parçası olmaları koşuldur. Bu nedenle bir halk anlatısının icra edilmesi esnasında anlatıcı ile dinleyiciler arasındaki etkileşim önemlidir. Albert B. LORD Yugoslavya'nın Güney Slavik epik anlatıcılarının her şeyi diğer icracıları dinleyerek öğrendiklerini ve âdeta şarkı söyleme ritmini içlerine çektiklerini, duygu ve düşüncelerini ritimlere kattıklarını bildirir.⁶ Halk bilimini kısaca *performans* terimi ile ifade eden Richard BAUMAN, herhangi bir halk anlatısını icra eden anlatıcılar ve dinleyiciler arasında etkili bir iletişimin var olduğunu ve bu iletişimde anlatıcıların önemli rol oynadıklarını iddia eder. Bu iletişimde anlatıcının dili kullanışı ve konuşması da etkilidir.

Yukarıda görüldüğü üzere, bugüne kadar dünyada halk anlatıcılarının psiko-sosyal durumları, dünya görüşleri, hayat hikâyeleri ve tecrübeleri gibi etkenler üzerinde çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Türk halk biliminde bu konuda yapılmış kapsamlı çalışmaların sayısı çok değildir. Örneğin ünlü meddah Behçet Mahir ile ilgili pek çok çalışma yapılmasına rağmen, hikâyelerinde onun kişiliğinin, kimliğinin ve hayat tecrübelerinin anlatımlarına nasıl yansıdığına dair yapılmış kapsamlı bir çalışma bulunmamaktadır. Prof. Dr. Ali Berat ALPTEKİN masal ve halk hikâyesi metinlerinin kendilerine ait motiflerin dışında günlük hayatın artıklarının metinlere eklenmesiyle oluştuğunu bildirir.⁷ ALPTEKİN, ünlü meddah Behçet Mahir yanında, çeşitli masal anlatıcılarına yer verir. Araştırmacı aynı zamanda 1980 yılında Mersin ilinin kimi ilçelerinde yapmış olduğu derlemelerde, o yılların bazı özelliklerinin

⁵ Dell Hymes, *Foundations in Sociolinguistics: An Ethnographic Approach*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press: 1974, s.53-62.

⁶ B. Albert Lord, *The Singer of Tales*, Cambridge: Harvard University Press: 1960, s.21.

⁷ Ali Berat Alptekin, "Türk Halk Anlatmalarında Yeni Unsurlar", Türk Dili 642, 2005, s.509.

masallara nasıl yansıdığını örneklerle anlatır ve bütün bu metinlerin aynı zamanda anlatıcıların hayal dünyalarının derinliklerini yansıttıklarını vurgular.

Profesör Özkul ÇOBANOĞLU Türk âşık tarzı destan geleneği üzerine yaptığı çalışmasında ister sözlü, isterse yazılı kültür ortamında icra edilen geleneksel bir anlatının(destan) icracısı ile dinleyici\okuyucu arasında bir iletişimin var olduğundan bahseder. Daha çok tipik bir konuşmacı-dinleyici ilişkisi olan bu iletişimin beraberinde pratik sonuçları da getirdiğini vurgular.⁸ Ancak aynı çalışmasında ÇOBANOĞLU, sözlü kültür ortamında destan dinleyicisi ve destanların sosyo-kültürel özelliklerinden bahsederken, sözlü sanat ortamında sanatını icra eyleyen binlerce âşığın bugün elimize destanlardan başka hiçbir mahsulünün geçmediğini ve hayatları hakkında ancak destanlarına istinâden fikir yürütüldüğünü ifade eder.

Profesör İlhan BAŞGÖZ daha çok âşıklar arasında anlatılan hikâyelerden ve yayınlanmış metinlerden örnekler sunarak, anlatıcının hangi yollarla kendi hayatını hikâyeye kattığından söz eder.⁹ *Digression* olarak bilinen ve ana konudan çıkıp, sapma olarak tanımlanan bu kavram, dinleyici kitlesi önünde anlatıcının zaman zaman kendisini de gösterime sokmasıdır. Anlatıcının kurallarını kendi sanat anlayışının ve dinleyicinin koyduğu sosyal bir rolü oynadığı bu role, BAŞGÖZ *ara bulucu* adını verir. “Sapmalarda yansıyan değerler, hayat felsefesi ve ideoloji elbet hikâye anlatanın kişisel inancıdır. Ama bunları sadece kişisel bir açıdan görmek yanlış olur. Geleneksel toplumda, kişiselle toplumsal, hiçbir zaman birbirinden kolaylıkla ayrılamaz.”¹⁰ Araştırmacı, aynı zamanda sapmaların folklorun işlevlerini anlamak için değerli elemanlar olduğunu vurgular. BAŞGÖZ bir başka çalışmasında, hikâye anlatan âşıkların kişisel katmalar yolu ile kendilerini dinleyiciye tanıttıklarını, hayat görüşlerini, duygularını, yergi ve beğenilerini hikâyeye serpiştirdiklerini vurgular.¹¹

Türk halk bilimi çalışmalarında Pertev Naili BORATAV, Saim SAKAOĞLU ve Esma ŞİMŞEK gibi halk bilimciler, özellikle masal anaları hakkında yaptıkları çalışmalarında, kadın anlatıcılar üzerinde durarak, kadınların

⁸ Özkul Çobanoğlu, *Aşık Tarzı Kültür Geleneği ve Destan Türü*, Akçağ, Ankara 2000, s.258.

⁹ İlhan Başgöz, “*Sözlü Anlatım Türlerinde Konudan Sapmalar (Digression)*”, Folklor/ Edebiyat, Haziran-Temmuz, sayı 14, 1998, s.99-112.

¹⁰ İlhan, Başgöz, a.g.m. s.111.

¹¹ İlhan Başgöz, “*Hikâye Anlatan Âşık ve Dinleyici*”, Folklor Yazıları, 1986, s.64.

anlatılarına kendi duygu ve düşüncelerini katmaları ve onların doğaçlama yapmalarına işaret etmişlerdir.

Sonuç olarak, yukarıda görüldüğü üzere Türk halk biliminde halk anlatılarının yaratıcılarına yönelik çalışmaların daha çok masal ve halk hikâyesi anlatıcıları üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Behçet Mahir bu konuda en fazla çalışılmış bir anlatıcı olarak karşımıza çıkmaktadır. Âşıklar ve masal anlatıcıları üzerine yapılmış araştırmalar ise biyografik bağlam açısından çok kapsamlı olmamakla beraber söz konusu çalışmalar Türk halk bilimi araştırmaları tarihinde önemli yere sahiptirler. Zengin bir anlatı geleneğine sahip olan Türklerin halk anlatılarını nesillere aktaran anlatıcılar ve dinleyiciler aynı zamanda Türk kültürünün dinamikliğini de yansıtır. Bu nedenle bünyelerinde *sanat* ve *sanatçı* kavramları ile ilgili pek çok insani değerleri de barındıran bütün halk anlatılarına ve özellikle anlatıcılarının biyografik bağlamlarına yönelik çalışmalar büyük önem taşımaktadır. Bu çalışmalar anlatıcıların kimlik ve hayat hikâyesi unsurlarının sosyo- kültürel ve sosyo-psikolojik açılardan kapsamlı olarak değerlendirilmelerinin yanında Türk halk bilimi araştırmalarına büyük katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- ABRAHAMS, Roger, “*Introductory Remarks to a Rhetorical Theory of Folklore*”, *Journal of American Folklore* 81, 1968, s.143-158.
- ALPTEKİN, Ali Berat, “*Türk Halk Anlatmalarında Yeni Unsurlar*”, *Türk Dili* 642, 2005, s.502-509.
- AZADOVSKİİ, Mark, *Sibirya’dan Bir Masal Anası* (Girişi yazan ve Çeviren İlhan Başgöz), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992.
- BAŞGÖZ, İlhan, “*Hikâye Anlatan Âşık ve Dinleyici*”, *Folklor Yazıları*, Adam Yayınları, 1986, s.49-64.
- _____, “*Sözlü Anlatım Türlerinde Konudan Sapmalar (Digression)*” *Folklor/ Edebiyat*, Haziran-Temmuz, Sayı 14, 1998, s.111.
- _____, “*Masalın Anlatıcısı*”, *Masal Araştırmaları/Folktale Studies I*, İstanbul 1988, s.25-29.

- BAUMAN, Richard, *Story, Performance and Event: Contextual Studies of Oral Narrative*, New York: Cambridge University Press 1986.
- BORATAV, Pertev Naili, “*Masal ve Masalcı Üzerine*”, *Masal Araştırmaları/ Folktale Studies I*, İstanbul 1988, s.31-39.
- ÇOBANOĞLU, Özkul, *Aşık Tarzı Kültür Geleneği ve Destan Türü*, Akçağ, Ankara 2000.
- _____, *Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş*, Akçağ, Ankara 1999.
- DAN BEN- Amos, “*Toward a Definition of Folklore in Context*,” *Journal of American Folklore* 84: 1971, s.11.
- DÈGH, Linda, *Folktales and Society: Story-Telling in a Hungarian Peasant Community*, Bloomington/Indianapolis: 1969.
- HYMES, Dell, *Foundations in Sociolinguistics: An Ethnographic Approach*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press: 1974, s.53-62.
- JONES, Pamela, “*There Was a Woman: La Llorona in Oregon*”, *Western Folklore* 47: 1988, s.195-211.
- LORD, B. Albert, *The Singer of Tales*, Cambridge: Harvard University Press 1960.
- SAKAOĞLU, Saim, *Tokatlı Masal Anası: Şehadet Göl*, *Masal Araştırmaları*, Akçağ Yayınları Ankara 1999.
- ŞİMŞEK, Esmâ, “*Malatyalı Bir Masal Anası: Suzan Geniş*” *Milli Folklor* 7(56) Kış. 109 -120, Ankara 2002.